

Hâdî şehirdeki katliamın da etkisiyle bir daha kendini toparlayamadı ve bir hastahane de öldü.

Siyasî ve edebî idealleriyle Türk-İslâm birliğine inanan Mehmed Hâdî, Servet-i Fünûn anlayışına yakın bir Osmanlı Türkçesi'yle yazmayı tercih etmiştir. Bunda, Nâmık Kemal'den sonra hayranlık duyduğu Abdülhak Hâmid ve Tevfik Fikret'in etkisi olduğu kadar o dönemde sadeleştirilmiş bir Türkiye Türkçesi'ni Türk dünyasının ortak yazı dili haline getirmeye çalışan Gaspıralı İsmâil Bey'in de etkisi olmalıdır. Mehmed Hâdî bu üç şair hakkında bazı şiirler ve onlara nazîreler yazmıştır. Türkiye'den hayal kırıklığıyla dönmesi, I. Dünya Savaşı'nın Türklük için felâketle sonuçlanması, Kafkasya'daki Ermeni-müslüman çatışmaları, Bolşevikler'in Azerbaycan'ı istilâsı onun şiirlerine geniş bir şekilde yansımıştır.

Sovyet döneminde hakkında ciddi araştırma ve değerlendirme yapılamayan Mehmed Hâdî'nin eserleri henüz gereği gibi derlenip incelenmemiştir. Türkiye basınında çıkan şiir ve yazıları Selim Refik Refioğlu tarafından kısmen araştırılmış (bk. bibl.), yakın zamanlarda ise daha geniş bir araştırma Mehdi İsmayilov tarafından gerçekleştirilmiştir (bk. bibl.). Refik Zekâ (*Mehmed Hadi*, Anadan olmasının 100 illiyi münasibetile, Bakı 1979) ve Eziz Mirehmedov'un (*Mehmed Hadi*, Bakı 1985) eserlerinde hayatının çeşitli dönemlerinin aydınlatılmasından çok eserlerinin pek de objektif olmayan tahlilleri yapılmıştır. Azerbaycan'da Mehmed Hâdî hakkındaki tarafsız ilmî değerlendirmeler ancak 1992'den sonra yapılmaya başlanmıştır. Eserlerinin iki cilt halinde yayımlanması planlanmış, ancak I. cilt bastırılabilmiştir (Bakı 1978).

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed Hadi, *Seçilmiş Eserleri I: Lirik-Poemalar-İktibas ve Tercümelere* (der. E. Hüseyinov v.dğr.), Bakı 1978; a.mlf., *Veten Bir Kerbelâ* (der. Vaqif Behmenli), Bakı 1996; Midhet Ağamirov, *Mehmed Hadi'nin Felsefesi*, Bakı 1987; Vilayet Muhtarova, "Mehmed Hadi", *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Ankara 1993, IV, 240-256; Yavuz Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1994, s. 229-238; Yaşar Qarayev, "Mehmed Hadi", *Azerbaycan Edebiyatı XIX ve XX. Yüzyiller*, Bakı 2002, s. 443-458; Mehdi İsmayilov, *Azerbaycanlı Şair Mehmed Hadi'nin Türk Basınında Çıkan Yazı ve Şiirleri: 1910-1913* (yüksek lisans tezi, 2002), MÜ Türkîyat Araştırmaları Enstitüsü; Selim Refik Refioğlu, "Türkiye Matbuatında Mehmet Hadi'nin Şiirleri", *AYB*, sy. 7-8 (1932), s. 286-290.

YAŞAR KARAYEV – YAVUZ AKPINAR

MEHMED HÂLİFE

XVII. yüzyılda yaşamış
Osmanlı tarihçisi.

Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Eserinin giriş kısmında kendini Mehmed b. Hüseyin el-Bosnevî şeklinde tanıtır. Halife unvanı ise sarayda Seferli Odası'ndaki görevini niteler. Eserinden çıkarılabilen bilgilere göre Bosnalı olup 1043'te (1633-34) IV. Murad döneminde İstanbul'a geldi. Bir süre Hasbahçe'de çalıştıysa da buradaki ağır çalışma ortamına dayanamadığı için ayrıldı ve Gürcü Kenan Paşa'nın hizmetine girdi. Onun maiyetinde Revan seferine katıldı, Ahıska'nın fethine şahit oldu (1045/1635). Kenan Paşa Özi valiliğine tayin edilince onunla birlikte gitti. Yine Bağdat seferi sırasında (1048/1638) Revan'ı yağmalamakla görevlendirilen Kenan Paşa'nın yanında yer aldı. Onun hizmetinden ne zaman ayrılıp saraya girdiği hakkında bilgi vermeyen müellifin ifadelerinden bir ara Tarhuncu Ahmed Paşa'ya da intisap ettiği anlaşılmaktadır. Sarayda Sultan İbrâhim döneminde Seferli Odası'nda hizmet görmeye başlayan müellif burada giderek yükseldi ve odanın önde gelen görevlileri (halife/kalfa) arasına girdi. Nitekim IV. Mehmed'in Muharrem 1070'te (Ekim 1659) ikinci defa Edirne'ye gidişi sırasında çamaşırcıbaşı yerine ibrikdar şâkirdliğiyle "kul üzerinde zabıt" kaldığını ifade eder. Eserini de bu dönemde yazmaya başlayıp 24 Şâban 1075'te (12 Mart 1665) tamamladığını belirtir. Sarayda başka ne gibi vazifelerde bulunduğu hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Vefat tarihi de bilinmemektedir. Eserine eklediği şiirlerinde "Ülfeti" mahlasını kullanmıştır.

IV. Murad, Sultan İbrâhim ve IV. Mehmed dönemlerinde özellikle sarayda meydana gelen olaylara yakından şahit olduğu anlaşılan Mehmed Halife bunları sistematik olmayan bir şekilde toplamış ve *Târîh-i Gilmânî* adı verilen eserini meydana getirmiştir. Kitap, saray içinden yazarın mensup olduğu çevrenin görüşleri istikametinde kaleme alınmış olması ve canlı tasvirleriyle önem kazanmıştır. *Târîh-i Gilmânî* iki telif safhası geçirmiştir. İlk telifin nüshası eksik ve acemice kopya edilmiş şekliyle bugüne ulaşmış olup 1043-1070 (1633-1660) yılları arasını içine alır. Bu nüsha müellifin görüp işittiklerini, yer yer şahsî görüşlerini tesbit eden dağınık bir hâtırat özelliği taşır ve döne-

min padişahları ile devlet adamları hakkında ağır tenkitleriyle dikkati çeker. Daha sonra yazar bu metni yeniden ele alarak gözden geçirmiş, ilâvelerde bulunmuş, karışık anlattığı olayları kronolojik bir sıraya koyarak bab ve fasıllar halinde tasnif etmiş, ağır tenkitleri, bazı şahsî düşüncelerini ve kendisi hakkındaki bilgileri çıkarmıştır. Ayrıca metni üslûp bakımından da gözden geçirip imlâsı bozuk yerleri düzeltmiş, konuyla ilgili manzum parçalar ekleyip esere edebî bir veche kazandırmaya çalışmıştır. Bu son telifi aksettiren metin IV. Murad'ın cülûsundan Vasvar Antlaşması'na kadar uzanan dönemi ihtiva eder (1032-1075/1623-1664). Üç bab, bir hâtimeden oluşan bu telifte IV. Mehmed dönemi başlarındaki ocak ağalarının tahakkümü, Çınar Vak'ası, Erdel ve Uyvar seferleriyle 1070'teki (1660) büyük yangın, Tarhuncu Ahmed Paşa'nın devlet maliyesiyle ilgili takdim ettiği defter, Köprülü Mehmed Paşa'nın Akdeniz ve Boğaz seferleri anlatılır. Saraydaki dedikoduların yanı sıra Halep Beylerbeyi Ali Paşa'nın, Celâlî Abaza Hasan Paşa'nın katli hakkındaki mektuplarının suretlerine de yer verilir. Hâtime kısmında IV. Mehmed'in özellikleri, halka merhametli muamelesi, harem teşkilâtı, Enderun'da yetişen ve müellifin çağdaşı olan seçkin simalar hakkında bilgiler vardır. Saraydaki olaylarla ilgili bilgiler sonraki tarihçilerden Abdi Paşa ve Naîmâ tarafından kullanılmıştır.

Eser, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*'nın 1340 r. (1924) yılına ait sayılarında (yeni seri cüz 1-6) mecmuanın 10. ilâvesi olarak Ahmed Refik (Altınay) tarafından bir mukaddime ile birlikte neşredilmiştir. Bu neşir, Ahmed Refik'in özel kütüphanesinde iken daha sonra Türk Tarih Encümeni'ne hediye ettiği nüshaya dayanır (TTK Ktp., nr. 509). Ancak burada Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki nüsha (Revan Köşkü, nr. 1036) kullanılmamıştır. Eserin Ahmed Refik Altınay neşrine dayalı sadeleştirilmesi Kâmil Su tarafından yapılmış (İstanbul 1976), ayrıca her iki yazma nüshanın karşılaştırıldığı bir başka sadeleştirme Ömer Karayumak tarafından gerçekleştirilmiş ve Tercüman 1001 Temel Eser serisinde yayımlanmıştır (seri nr. 74, İstanbul, ts.). İlk redaksiyona ait olup ikincisine göre hayli farklılıklar ihtiva eden nüsha ise Viyana Millî Kütüphanesi'nde bulunmakta olup (Vienna Nationalbibliothek, H. O., nr. 82) faksimile olarak Buğra Atsız tara-

findan neşredilmiştir (*Das Osmanische Reich um die Mitte des 17. Jahrhunderts. Nach den Chroniken des Vecihi* [1637-1660] und des Mehmed halîfa [1633-1660], München 1977). Eser doktora tezi olarak da hazırlanmıştır (*Mehmed Halife Târîh-i Gilmânî*, haz. Ertuğrul Oral, 2000, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü). Bursalı Mehmed Tâhir'in Sultan İbrâhim devri ricâlerinden Mehmed b. Hüseyin'e atfettiği tercümenin onunla ilgisi yoktur.

BİBLİYOGRAFYA :

Flügel, *Handschriften*, II, 271; *Osmanlı Müellifleri*, II, 226; Babinger, *GOW*, s. 209-210; Bekir Kütükoğlu, "Târîh-i Gilmânî'nin İlk Redaksiyonuna Dâir", *TD*, sy. 27 (1973), s. 21-40; a.mlf., "Mehmed Halife", *İA*, VII, 579-580; a.mlf., "Mehmed Khalife b. Hüseyin", *EP*² (İng.), VI, 990-991.

BEKİR KÜTÜKOĞLU

MEHMET HÂLİS EFENDİ

(1843-1913)

Ders vekili.

Şirvan'da doğdu. Bölgenin tanınmış hocalarından Mehmed Efendi'nin oğludur. Şirvan'da ilk öğrenimini tamamladıktan sonra Amasya'da altı yıl süreyle tahsil gördü. 1867'de İstanbul'a gitti. Fatih Tabhâne Medresesi'nde ikamet ederken bir taraftan Tıkveşli Yüsf Ziyâeddin Efendi'nin Fâtih Camii'ndeki derslerine devam edip icâzet aldı, diğer taraftan Teftiş-i muallimîn Mektebi'nde okudu. 1871'de Farsça muallimliği diploması aldı. Ayrıca ruûs imtihanını kazanarak Fâtih Camii'nde ders verme hakkını elde etti. 1873 yılında kısa bir süre Nif nahiyesi (İzmir'e bağlı Kemalpaşa ilçesi) müdürlüğü ve Menemen kaymakamlığı yaptı. 1875'te önce Koca Mustafa Paşa Askerî Rüşdiyesi Arapça muallimliğine, ardından Galata Rüşdiyesi Farsça muallimliğine tayin edildi. 1878 yılında Dârüşşafaka'da Arapça, akaid ve fıkıh muallimliğine getirilen Mehmed Hâlis Efendi mektebin ilk hocaları ve kurucuları arasında yer aldı. 1884'te Meclis-i Tedkikât-ı Şer'iyye, 1888'de Tedkik-i Müellifât Encümeni üyeliği görevlerinde bulundu. Kısa bir müddet huzur derslerine muhatap olarak katıldı. Daha sonra ibtidâ-i hâric ve İstanbul müderrisliğinden başlamak üzere Bilâd-ı hamse ve Haremeyn-i muhteremeyn pâyelerine kadar yükseldi. 1908 yılında ders vekilliği (Medâris-i İslâmiyenâzırlığı) görevine getirildi. Bu vazifeden 1911'de ayrılan Mehmed Hâlis Efendi vefatında Fâ-

ti Camii bahçesindeki kabristana defnedildi. Mehmed Hâlis Efendi, ders vekilliği sırasında medreselerde yeni fen derslerinin okutulması ve bu kurumların islah edilmesi yolunda çaba göstermiş ve önemli hizmetler yapmıştır.

Eserleri: *Telhîsü'n-nahv* (Dârüşşafaka'nın beşinci sınıfında okutulmak üzere hazırlanmıştır, İstanbul 1323, 1328); *Mîzânü'l-ezhân* (idâdîlerin dördüncü sınıfında okutulan mantık kitabıdır, İstanbul 1324); *Usûl-i Akâid* (Dârüşşafaka'da okutulmuştur); *İlm-i Kelâm*; *Envârü'l-âdâb* (İstanbul 1324); *Cihâd-ı Ekber* (İstanbul 1333); *Tatbikât-ı Arabiyye*.

BİBLİYOGRAFYA :

Osmanlı Müellifleri, I, 303; *Dârüşşafaka, Türkiye'de İlk Halk Mektebi*, İstanbul 1927, s. 76-77; İbrahim Alâeddin [Gövsâ], *Meşhur Adamlar: Hayatları, Eserleri*, İstanbul 1933-36, II, 644; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul 1980, III, 241-242.

HAKKI MAVİŞ

MEHMET HÂŞİM EFENDİ

(bk. HÂŞİM EFENDİ, Mehmed).

MEHMET HEMDEMİ ÇELEBİ

(bk. SOLAKZÂDE MEHMET HEMDEMİ).

MEHMET İHSAN EFENDİ

(1902-1961)

Dinî ilimler ve Türkiyat müderrisi.

Yozgat'ta doğdu. Babası, Ağvanlı (Ayan) oğullarından Molla Mehmed oğlu Hacı Abdülaziz Efendi, annesi, Sultan Abdülmecid döneminde Yozgat'a yerleşen ve padişahın büyük iltifatına mazhar olan Şeyh Tayyib'in kızı Fatma Hanım'dır. İlk eğitimi amcası Abdürrezzak Efendi'den aldı. İbtidâî ve idâdî mekteplerinden mezun olduktan sonra bir süre Yozgat'taki Mekteb-i Sultânî'de ve medreselerde okudu. Dârü'l-hilâfetü'l-alîyye medresesinin birinci devresini (İbtidâ-i hâric) Yozgat'ta bitirip ikinci devresine (İbtidâ-i dâhil) devam ederken dönemin ileri gelen âlimlerinden de özel eğitim gördü. Yozgat müftüsü Mehmed Hulûsî'den (Akyol) ulûm-ı Arabiyye, mantık, hikmet, fıkıh, hadis ve tefsir; Ömer Lütfi Gökçe-zâde'den ferâiz okudu; bunların yanında Dersîâm Dedikhasanlı Mehmed Şâkir Efendi'den de icâzet aldı. Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi. Yozgat'ta ilim tahsilinde daha ileri

seviyeye gidemeyeceğini görünce önce İstanbul'a, oradan Kahire'ye gitti (1924). Kahire'de Ezher Üniversitesi'ne devam etti; ayrıca devrin âlimlerinin klasik tarzda yürüttükleri derslere katılarak muhaddis Muhammed Habîbullah eş-Şinkî'ten hadis, Mısır'ın eski müftüsü Muhammed Bahît el-Mutî'den fıkıh, Seyyid Ali el-Mersafî'den Arap dili ve edebiyatı, dostu M. Zâhid Kevserî'den hadis okuyarak icâzet aldı. Yabancı âlim adaylarının alındığı imtihanlara girmeyip yerli öğrencilerin büyük rekabet gerektiren imtihanını tercih ederek üniversiteden âlimiyye derecesiyle ve ikincilikle mezun oldu (1937) (diplomasının sûreti için bk. ÂLİMİYYE).

I. Mahmud tarafından Kahire'de inşa edilen Sultan Mahmud Medresesi'nde 1937-1959 yılları arasında müderrislik ve müdürlük yaptı; Türkiye, Balkanlar, Afrika ve Güneydoğu Asya'dan gelen birçok talebe yetiştirdi. Bunlar arasında İsmail Ezherli, Ali Yakup Cenkçiler, Mustafa Runyun, Ali Ulvi Kurucu, M. Emin Saraç, Osman Saraç, Ömer Biçer, Ali İhsan Okur, Abdülkadir Şener ve Ali Özek gibi isimler zikredilebilir. Mehmed İhsan Efendi, 1935-1952 yıllarında kralın mütercimi ve Âbidîn Kraliyet Sarayı'nın Türk arşivi başuzmanı olarak çalıştı. Bu sırada Kral Fuâd'ın kendisine "beylik" rütbesini tevcihini kabul etmedi. 1951'de Kahire'nin modern ikinci üniversitesi olan Ayniştems Üniversitesi'nin Edebiyat Fakültesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsü'nü kurdu ve ölümüne kadar kürsünün başında bulundu. Bu arada Dârü'l-kütübü'l-Mısıriyye'deki Türkçe yazma ve basma eserlerin fihrist ve kataloglarının hazırlanmasını sağladı (1955-1961). Yozgat mebuslarının teşebbüsüyle Demokrat Parti iktidarı zamanında kendisine Diyanet İşleri başkanlığı görevi teklif edildiyse de bunu kabul etmedi. 1960'ta Kahire'de bütün İslâm dünyasının tanınmış âlimlerinin katılımı-

Mehmed
İhsan
Efendi